

ЩЕРБАНЬ
Анатолій Леонідович,
кандидат історичних наук,
старший викладач,
Харківська державна академія
культури
kozaks_1978@ukr.net
(м. Харків)

СТРУННЕ ВИРОБНИЦТВО В ОПІШНІ – УСПІШНИЙ ПРОЕКТ 1911 РОКУ

Метою даної статті є перший аналіз наявних джерел щодо започаткованого органами влади 1911 р. виробництва струн, котре проіснувало в Опішні до початку 1940-х років. Вперше детально охарактеризовано історію створення, діяльність і наслідки існування унікального навчального закладу – Інструкторської струнної навчальної майстерні Полтавського Губернського земства. Заснований в Опішні внаслідок взаємодії органів центральної (Головного Управління Землеустрою та Землеробства) й місцевої (Полтавського губернського земства) влади, цей заклад започаткував у Російській імперії та СРСР виготовлення струн для професійних музичних інструментів і матеріалу для зашивання ран у хірургії – кетгуту. Наведено дані про викладачів, учнів, технологічний процес створення струн. Зроблено висновок про необхідність увіковічення досліджуваного виробництва через встановлення в Опішні меморіальної дошки.

***Ключові слова:** Опішня, струни, Сергій Коргуєв, Теодор Кнюнфер, Інструкторська струнна навчальна майстерня Полтавського Губернського земства.*

THE STRINGS PRODUCTION IN OPISHNYA – THE SUCCESSFUL PROJECT OF 1911

The purpose of this article is the first analysis of the available sources on the production of strings begun by authorities in 1911, which has existed in Opishnya by the beginning of the 1940-th years. History of creation, activity and consequence of existence of unique educational institution – the Instructor string educational workshop of the Poltava provincial zemstvo is for the first time in detail

characterized. Based in Opishnya owing to interaction of bodies central (Head Department of Land Management and Agriculture) and local (The Poltava Provincial Zemstvo) the authorities, this establishment has begun in the Russian Empire and the USSR production of strings for professional musical instruments and material for mending of wounds in surgery – catgut suture. Data on teachers and pupils, technological process of creation of strings are provided. The conclusion is made on the necessity of immortalizing the investigated production by installing a memorial plaque in Opishna.

Key words: *Opishnya, strings, Sergiy Korguyev, Theodor Knyupfer, Instructor string educational workshop of the Poltava provincial zemstvo.*

СТРУННОЕ ПРОИЗВОДСТВО В ОПОШНЕ – УСПЕШНЫЙ ПРОЕКТ 1911 ГОДА

Целью данной статьи является первый анализ имеющихся источников по начатому органами власти в 1911 г. производству струн, которое просуществовало в Опoшне к началу 1940-х годов. Впервые подробно охарактеризована история создания, деятельности и последствия существования уникального учебного заведения – Инструкторской струнной учебной мастерской Полтавского губернского земства. Основанное в Опoшне вследствие взаимодействия органов центральной (Главного Управления землеустройства и земледелия) и местной (Полтавского губернского земства) власти, это учреждение начало в Российской империи и СССР изготовление струн для профессиональных музыкальных инструментов и материала для зашивания ран в хирургии – кетгутa. Приведены данные о преподавателях и учащихся, технологическом процессе создания струн. Сделан вывод о необходимости увековечения исследуемого производства путем установления в Опoшне мемориальной доски.

Ключевые слова: *Опошня, струны, Сергей Коргуев, Теодор Кнюпфер, Инструкторская струнная учебная мастерская Полтавского губернского земства.*

Постановка проблеми. Опішня нині відома як гончарна столиця України завдяки двом передумовам. Перша – значна кількість і висока якість, барвистість продукції гончарів. Друга – цілеспрямована діяльність органів влади та окремих осіб наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст. Другий фактор на початку ХХ ст. сприяв реалізації в Опішні ще двох успішних проектів – з виготовлення струн і текстильних виробів. Обидва з них досі недостатньо вивчені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових публікаціях містяться лишень окремі факти з історії певних закладів. Жодного дослідження історії струнного виробництва в Опішні не опубліковано, хоча існує значна джерельна база для її детальної характеристики.

В нинішні затишні часи пошуку шляхів розбудови конкурентоздатної економіки України, вивчення успішного історичного досвіду попередників вважаю особливо **актуальним**. Інформація про унікальне виробництво, котре активно музеєфікується і є гордістю кількох міст в Західній Європі може сприяти популяризації Опішні як туристичного осередку.

Мета статті: перший аналіз наявних джерел щодо започаткованого органами влади 1911 р. виробництва струн, котре проіснувало в Опішні до початку 1940-х рр.

Джерельна база складається зі звітів, опублікованих в збірниках Головного Управління Землеустрою та Землеробства (Санкт-Петербург) (1911–1916 рр.) [1–7], згадок в газеті Полтавський вісник за 1913 р. [8, 9] та окремих довідкових виданнях 1920-х рр. [14], а також спогадів, записаних опішнянським учителем музики, самодіяльним композитором, активним учасником подій в Опішні 1910–1950-х рр. Тимофієм Середою [10–11] та нащадком струнного майстра, що навчався в Опішні Івана Плеханова [13].

Виклад основного матеріалу. В травні 1910 р. за ініціативи Відділу Сільської економії та Сільськогосподарської статистики [6, с. 211] Головного Управління Землеустрою та Землеробства професор Санкт-Петербурзької консерваторії Сергій Коргуєв був командирований для з'ясування стану та пошуку засобів розвитку музичних кустарних промислів в Росії. Найбільше дослідника цікавило виробництво струн для смичкових інструментів, оскільки він був виконавцем і викладачем гри на них. Виявилося, що в той час струни виготовляли в Російській імперії лише два кустарі – з сіл Бриньково та Ситьково Рузького повіту Московської губернії. Але їхня продукція була недостатньо якісною для використання академічними музикантами. Також з'ясувалося, що один із російських майстрів (інформації щодо іншого вчений не

навів) навчився виготовляти струни «років 50 тому» в «якогось німця» з Маркнейкірхена (Markneukirchen), котрий мав майстерню в Ростові-на-Дону. В самому ж Маркнейкірхені через нерозвиненість у Німеччині вівчарства струни виготовляли з баранячих кишок, у величезних кількостях імпортованих із Російської імперії (зокрема, Балашова, Воронежа, Старого Осколу, Харкова, Одеси та Кишинева). А продукція Маркнейкірхена, постачальника смичкових інструментів для професійних виконавців усього світу, на початку 1910-х рр. у значних кількостях експортувалася в Російську імперію. Зокрема, 2/3 учнів Санкт-Петербурзької консерваторії та більше половини тих, що скінчили класи скрипки, віолончелі та контрабасу, грали на інструментах з Маркнейкірхена [2, с. 22, 30–33].

Тому Сергій Коргуєв відвідав передовсім згадане місто, а також Міркур, Рим та Неаполь. Під час експедиції з'ясувалося, що технологія виготовлення струн може бути засвоєна мешканцями Російської імперії за наявності відповідного обладнання та інструктора. Навчати погодився один з кращих майстрів Маркнейкірхена Теодор (Федір) Кнюпфер [2, с. 22, 30–33], котрий мешкав на Банхофштрассе (буд. 290) (повідомлення співробітника Музею музичних інструментів Маркнейкірхена Стефана Хіндше). Після повернення Сергія Коргуєва на Батьківщину, Головне управління Землеустрою та Землеробства врахувавши щорічне зростання імпорту виготовлених з російської сировини струн з Німеччини, вирішило «насадити» струнне виробництво у власній країні [3, с. 128]. Передовсім необхідно було навчити певну кількість осіб, котрі б потім вчили інших [1, с. 34]. Сергій Коргуєв почав шукати місце реалізації цієї ініціативи. Виявилось, що в жодній губернії з розвинутою заготівлею кишок на експорт влада не захотіла виготовляти струни. Але голова Харківської губернської земської управи порадив звернутися до Полтавського губернського земства [2, с. 34], зацікавленого в розвитку промислів через створення та утримання навчально-показових майстерень (на кінець 1911 р. їх в губернії діяло 85) [6, с. 211, 213]. Справді, в Полтаві пропозицію Сергія Коргуєва сприйняли зі значним зацікавленням, оскільки

справа була вигідною. У Полтавщині на той час розвивалося вівчарство. Молодих баранців (саме з їхніх кишок виготовлялися струни за кордоном) масово забивали для виготовлення смушок. Зі свіжої кишки ціною біля 3-х копійок виходило близько 4-х струн, а італійська струна в Росії коштувала 35 копійок. Сушена кишка коштувала 2,5 копійки, а німецька струна – 15–20 копійок. Звичайно ж, потрібно було закупити відповідні пристрої (на них планувалося витратити 500 рублів), знайти приміщення, утримувати персонал [2, с. 34] (принаймні, на початковому етапі).

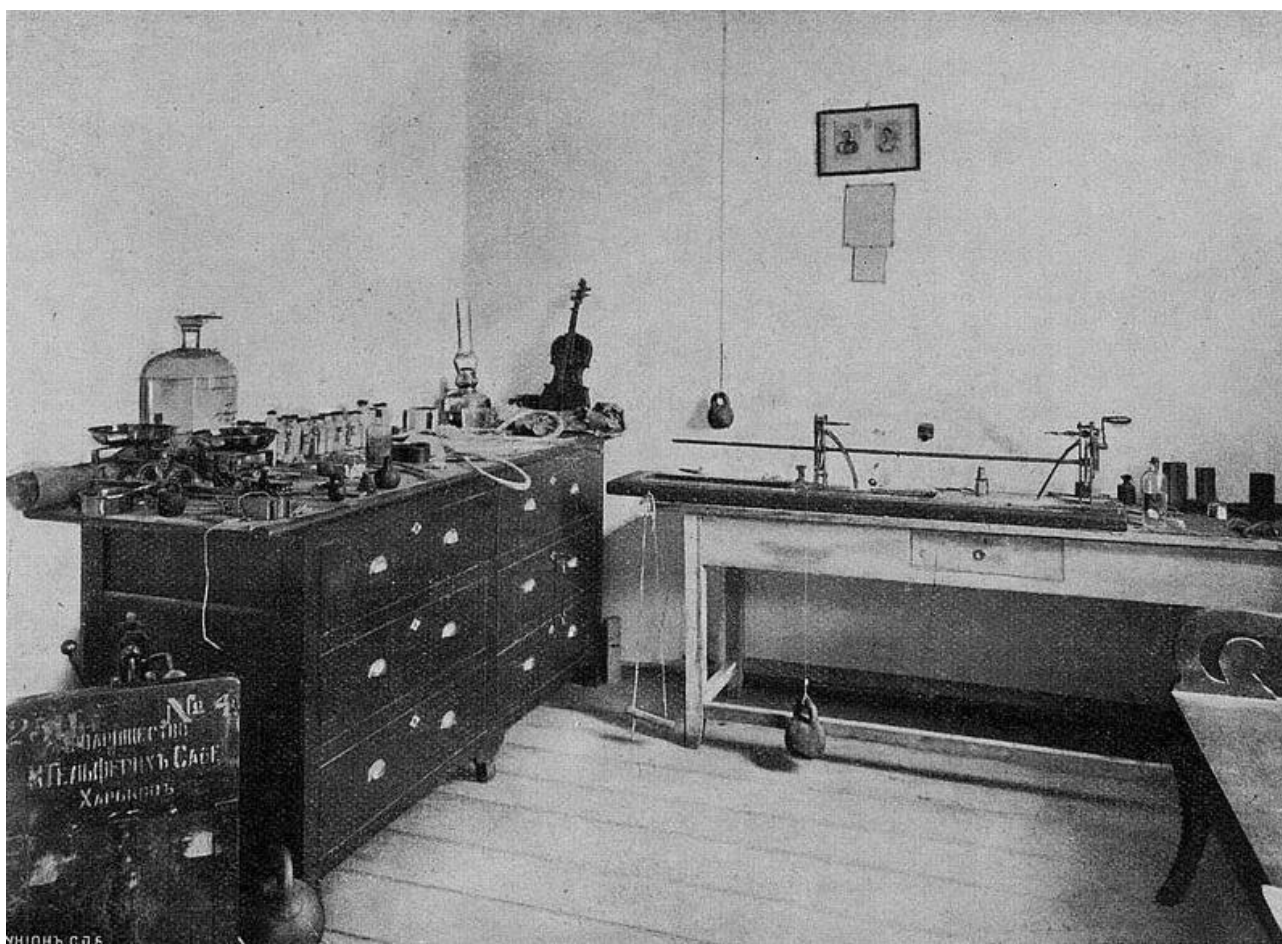
Організатори погодилися поділити видатки на взаємовигідних умовах. Полтавське земство виділяло приміщення й відповідало за господарську частину загалом, організовувало забезпечення сировиною та спостереження за навчальною діяльністю [1, с. 34], утримувало учнів [4, с. 160], субсидуючи 1600 рублів щорічно [6, с. 212]. Головне Управління Землеустрою та Землеробства виділяло кошти на закупівлю обладнання й оплату послуг навчального персоналу [4, с. 140, 6, с. 212]. Одразу ж зауважимо, що обладнання майстерні було найдосконалішим на той час [1, с. 34].

Перша (і вочевидь єдина) в Російській імперії школа, в якій здійснювалося навчання виготовленню струн (Інструкторська струнна навчальна майстерня Полтавського Губернського земства) почала діяти з вересня 1911 р. в Опішні. Вважаємо, що вибір цього місця був обумовлений двома факторами. Перший – наявність реалізованого проекту зі створення навчального закладу для ознайомлення кустарів з новітніми досягненнями (в гончарстві) [15]. Другий – ініціатива Євгена Саранчова (його родове «гніздо» містилося неподалік від Опішні – в селі Саранчівка Зіньківського повіту), голови Будівельної комісії Полтавського губернського земства, впливового і підприємливого земця, котрий керував реалізацією кількох знакових проектів початку ХХ століття (зокрема – спорудженням шедевр українського модерну – будинку Полтавського губернського земства). В одній з тогочасних публікацій саме його названо й організатором струнного виробництва в Полтавському земстві [10, с. 84].

Мал. 1. Учні, викладачі та гості біля ганку Інструкторської струнної навчальної майстерні Полтавського Губернського земства. Опішня, травень 1913 р. [1, с. 35, рис. 7]

Інструктором був вищезгаданий струнний майстер з Маркнейкірхена. Перекладачем при ньому та другим інструктором – естонець Іван Гансевиц Віра. За свідченнями Тимофія Середи, для закладу було споруджене нове приміщення на садибі Василя Трохимовича Дугельного по вулиці Зіньківській (нині – Жовтнева, 17). На збереженому фото (мал. 1) помітно, що це був типовий для містечок Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст.ст. одноповерховий будинок з залізним дахом, ганком на двох дерев'яних колонах, накритим дашком з трикутним фронтоном. Він був просторим, прямокутним, гарно освітленим (на одній з довгих сторін містилося не менше п'яти вікон), містив кілька кімнат. За наявними нині фотографіями зрозуміло, що їх було не менше чотирьох – дві великі (мал. 6) та дві менші (для роботи з сирими матеріалами та лабораторія (мал. 2–4)). Про розміри будинку свідчить факт його пристосування після Другої світової війни під Будинок культури з кінотеатром.

Мал. 2. Лабораторія Інструкторської струнної навчальної майстерні

Полтавського Губернського земства. Опішня, травень 1913 року [1, с. 37, рис. 9]

Курс навчання в закладі був трирічним. На жаль, даних про навчальну програму знайти не вдалося. Тому нині неможливо дізнатися, які предмети вивчали учні. Відомості, що учням щорічно виплачувалася стипендія, розмір якої зростав (на першому році навчання вони отримували по 5 рублів, другому – по 8 рублів, третьому – по 10 рублів [11, арк. 2]) свідчать про збільшення їх виробничої діяльності впродовж часу навчання.

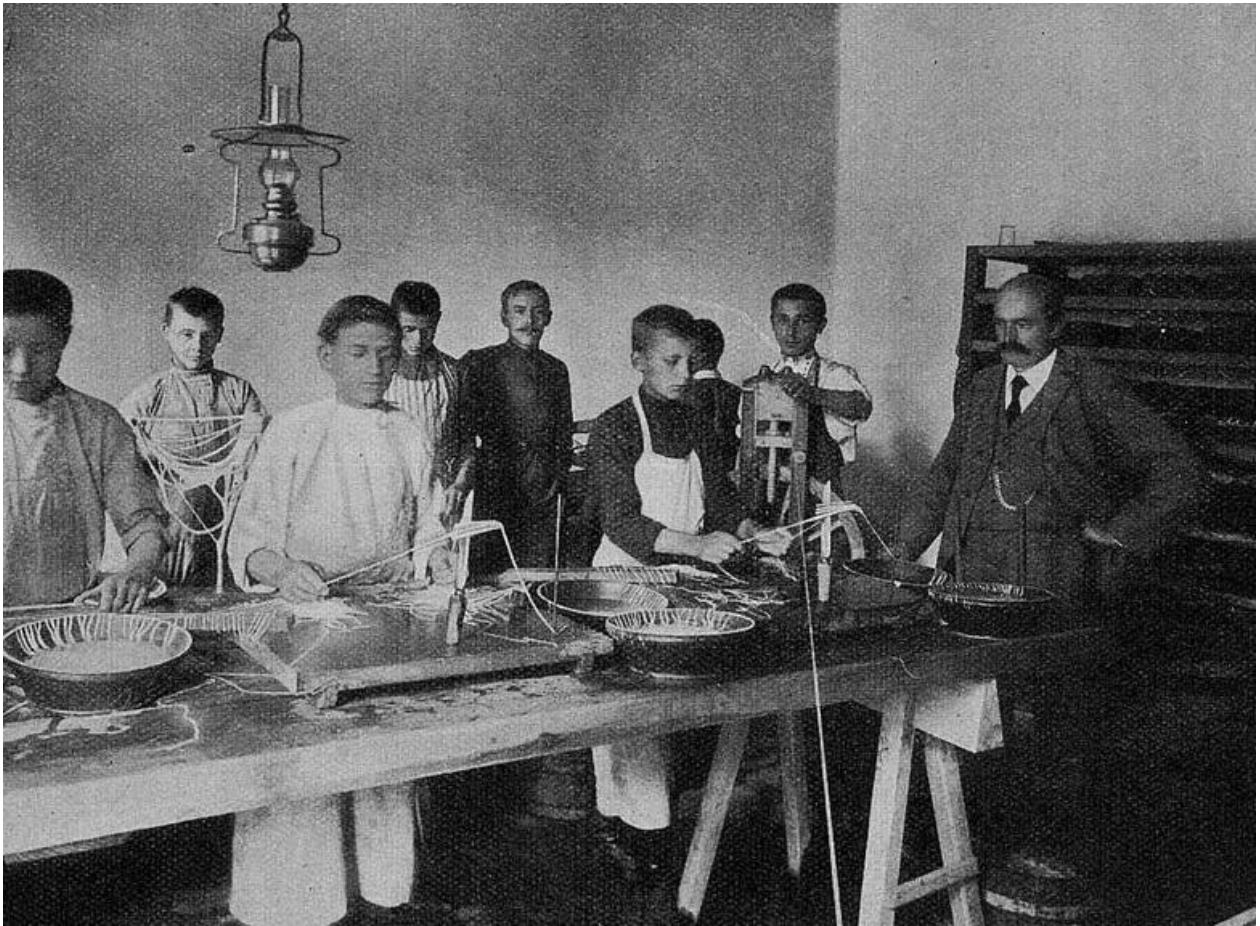
Відомо про два набори учнів. Перший (саме його зображено на наведених в даній статті фото) включав Кирила Микитовича Гурина, Панька Куценка, Михайла Васильовича Дугельного, Івана Філіповича Плеханова, ? Лимаря [11, арк. 1] й Іллі Зубенка [12]. Більшість учнів були місцевими. Але не всі – опішнянами. Наприклад, Панько Куценко був з Саранчівки [11, арк. 4]. Лишень Іван Філіпович Плеханов (1898 р. народження) походив з одного з найбільш розвинутих центрів експорту кишок для струн – с. Левая Россошь

Воронежської губернії [13], все чоловіче населення якого займалося обробкою баранячих кишок для експорту. До другого набору входили: Іван Григорович Неїжхліб, Павло Комашко, Данило Матюх, Карпо Лещенко, Михайло Деряга, Єфрем Сагун, Петро Васильєв, Григорій Євтушенко (Явтушенко) і Марія Поросюк [11, арк. 1].

Тобто, на навчання до майстерні вступали здебільшого хлопчики віком близько 14 рр. Саме він був рекомендований Теодором Кнюпфером. Оскільки, виготовляючи струни, учні повинні були випробовувати їх на дотик (мал. 3) і мати для цього чутливі, «не огрубілі» пальці [1, с. 34].

Навчання в закладі поєднувалося з виготовленням струн для скрипок, альтів, арф, віолончелей, контрабасів [11, арк. 3]. Згадка в одному зі звітів про свіжість кишок, з яких виготовляли струни [4, с. 160], свідчить про використання італійського способу струнотворення. Виготовлялися струни в Опішні й за німецьким способом. Свіжу сировину постачали місцеві різники. Суха надходила «з боєн різних міст Росії» [11, арк. 3]. Подвійність сировинної бази була обумовлена сезонністю вирощування молодих баранців, кишки яких потрібні для виготовлення струн за італійською технологією, унаслідок якого свіжа сировина не могла поступати упродовж всього року а також значними обсягами виробництва, для якого місцевої сировини, очевидно, не вистачало. Тому не дивно, що Сергій Коргуєв під час відвідин виробництва на початку 1913 р. побачив лише «німецький» спосіб [1, с. 41].

Техніка роботи з різними типами сировини на початковому етапі була відмінною. Свіжі кишки промивали у воді та видавлювали вміст руками. Потім – кількаразово промивали в «поташній воді», доки ті не досягали потрібної товщини [2, с. 31] (цей процес, очевидно, зображено на задньому плані фото № 3). Сухі кишки спочатку розмочували в 10% розчині поташу, що кілька разів мінявся, налитого в спеціальну прямокутну посудину. Далі промивали в майже циліндричній посудині [1, с. 41].

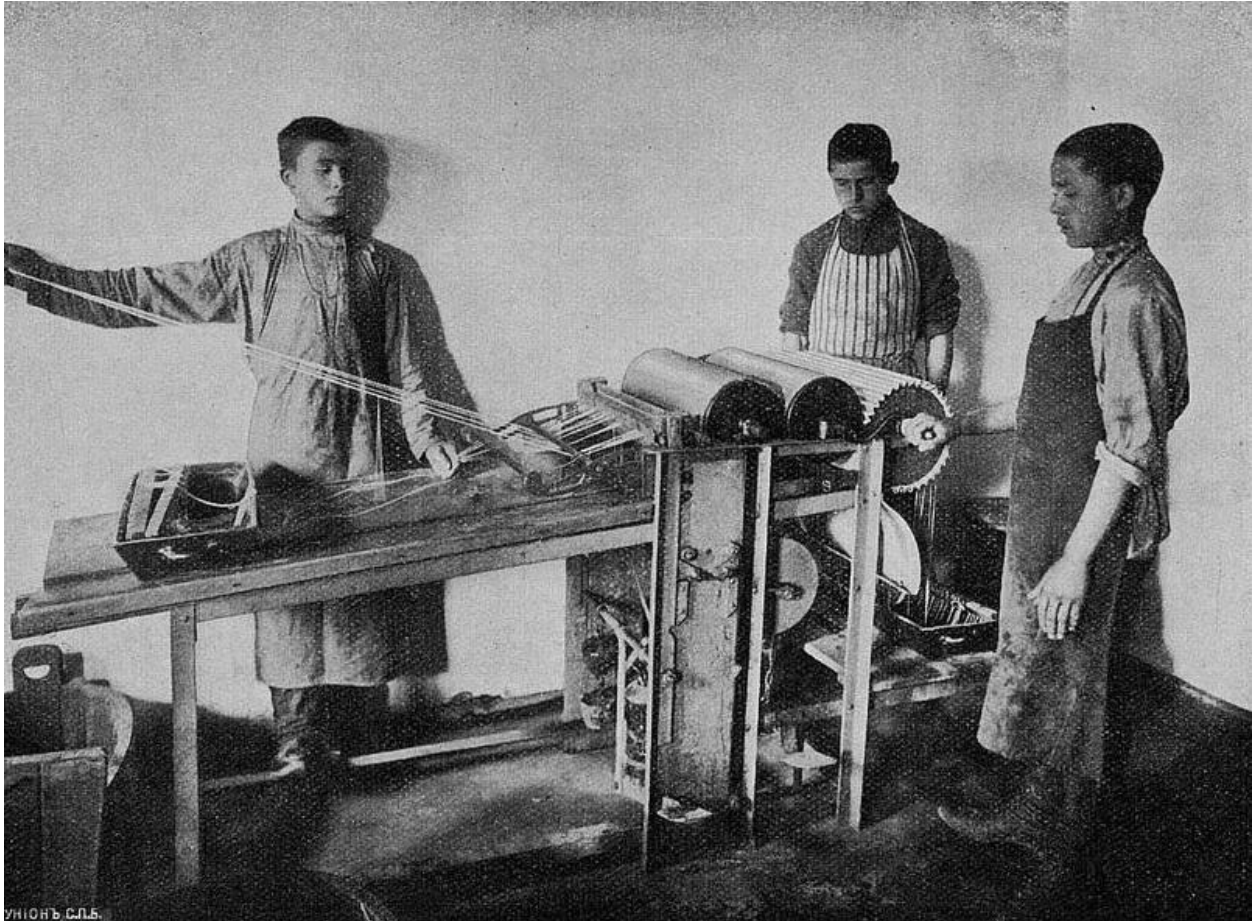

Мал. 3. Учні та викладачі Інструкторської струнної навчальної майстерні Полтавського Губернського земства під час роботи з сирими кишками. На передньому плані справа, очевидно – Теодор Кнюпфер, на задньому посередині – Іван Віра.

Опішня, травень 1913 р. [1, с. 39, рис. 11]

Наступна операція – очищення кишок від слизу і ущільнення їх на спеціальному (найскладнішому за конструкцією і найдорожчому серед обладнання майстерні) пресі (шлеймашині), виготовленому з цинку, латуні та емальованої сталі (мал. 4). Окрім нього використовувалося й дешеве, доступне кустарю пристосування з кількарязово зігнутої латунної пластини [1, с. 42–43, рис. 15].

Далі свіжу кишку розрізали на шматки довжиною 2 чи 2½ аршини [2, с. 31]. Сушену ж «розколювали» дуже гострим ножом з невеликим пристосуванням зі слонової чи іншої кістки (на малюнку 3 цю операцію виконують зображені на передньому плані учні). При цьому м'язова частина кишки відділялася від «в'ялої». Перша називалася «правою стороною». З неї робили тонкі скрипкові струни «Е» (квінти). Друга, ліва, використовувалася

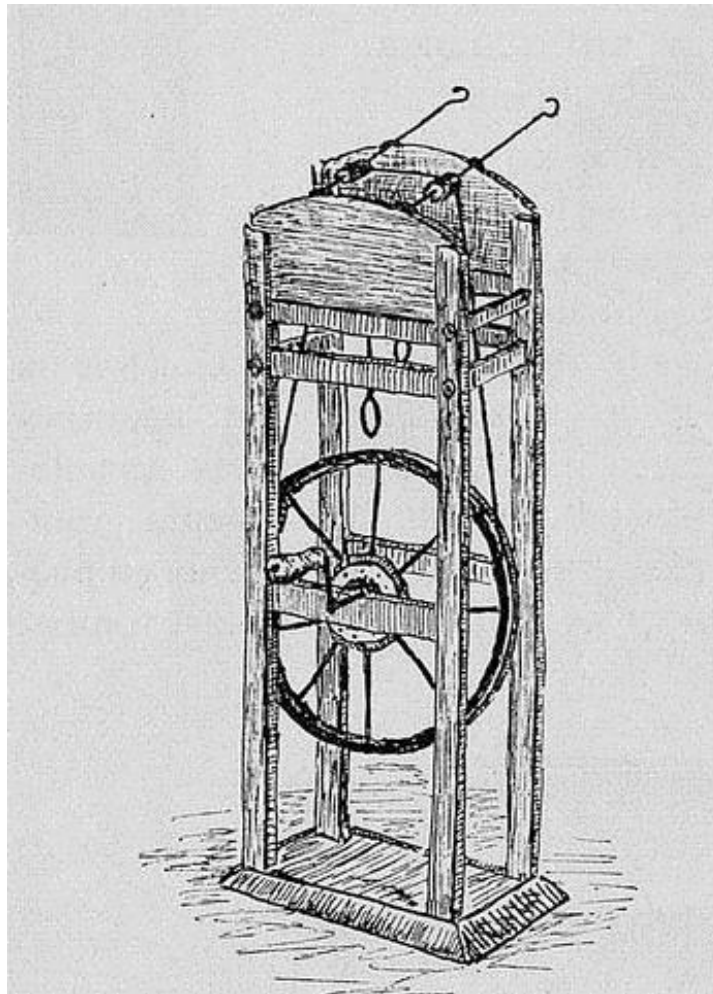

Мал. 4. Очищення й ущільнення кишок учнями Інструкторської струнної навчальної майстерні Полтавського Губернського земства.

Опішня, травень 1913 р. [1, с. 38, рис. 10]

для виготовлення інших струн. Після цього отримана сировина комбінувалася для отримання струн різної товщини, сортувалася за довжиною на спеціальному досить простому за конструкцією пристрої. Далі пучки кишок вкладалися в посудини так, щоб їх кінці перебували на краях вінець, відокремлено один від іншого (мал. 3) [1, с. 43, рис. 16].

Наступна операція – скручування струн на спеціальному пристрої (мал. 5) (в Опішнянській майстерні їх було два). Він складався з рами з закріпленим колесом діаметром $\frac{3}{4}$ аршина, що мало ручку для обертання. Над ним містилися два «веретена» з крючками на кінці і «валиками» посередині. Через паз у валиках і колесі, веретена були з'єднані з ним мотузком чи струною таким чином, що під час крутіння колеса, веретена швидко оберталися [1, с. 44]. Біля цієї конструкції стояв стіл, на якому містився посуд з кишками. За ним – пристрій для закріплення одного кінця кишок (не менше трьох відрізків для

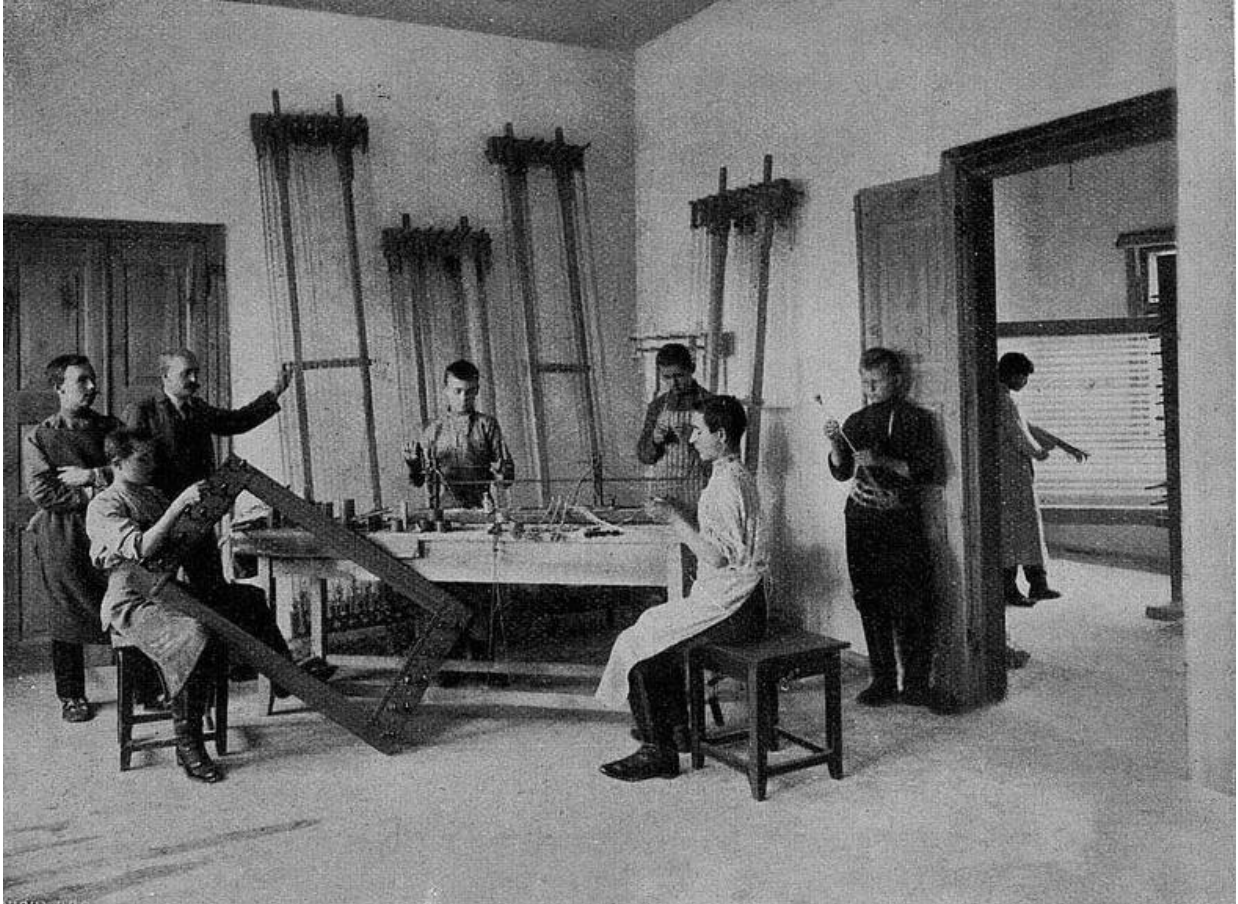
Мал. 5. Пристрій для скручування струн.

Опішня, травень 1913 р. [1, с. 44, рис. 17]

однієї струни). Інші кінці кишок прикріплялися до крючків веретен. Далі колесо обертало (мал. 3, задній план) [2, с. 31] від 12 до 20 разів (залежно від потрібної товщини струни, для тоншої робили більше обертів). Потім струни знімали, перевіряли на дотик, навішували на «палицю» та скручували наступний комплект [1, с. 44], доки їх збиралося достатньо для обкурювання сіркою з метою зміни коричневого кольору заготовок на світло-жовтий. Для цього використовувався «ящик», котрий щільно зачинявся. В нижню його частину ставилася посудина з запаленою сіркою. Ящик мав бути настільки високим, щоб полум'я не торкалося кишок. Обкурювання тривало близько доби [1, с. 44].

Після відбілювання сіркою, струни натягувалися на прямокутні рами відповідної довжини з забитими на коротких сторонах гвіздками [1, с. 44, рис. 18, 45] до заповнення всієї рами їх паралельними рядами. На фото 6 ці рами зображено прихиленими до стіни. Їх ставили сушитися і починали

заповняти наступні [2, с. 31]. Сушіння тривало від 24 до 48 годин. Після цього струни шліфувалися на ще одній рамі (на фото 6 її зображено в дальній кімнаті), подібній за конструкцією до попередньої, але значно більшій, горизонтальній, стаціонарно розташованій на ніжках-підставках. Для шліфування використовувалося спеціальне пристосування [1, с. 45, рис. 19].

**Мал. 6. Учні та викладачі Інструкторської струнної навчальної майстерні
Полтавського Губернського земства на занятті.**

Опішняя, травень 1913 р. [1, с. 35, рис. 7].

Наступна операція – струни «вивірялися» на окремому пристрої. На ньому ж виготовляли басові струни. Насамкінець – струни скручували в кружки, зв'язували в бунти (по 30 штук) і напівбунти (по 15 штук) [1, с. 45-47]. На жаль, самих опішнянських струн досі не знайдено, але про їхній вигляд можна судити за більш пізніми екземплярами, виготовленими за привнесеною сформованими в Опішні майстрами технологією на Полтавському м'ясокомбінаті наприкінці 1980-х рр. (мал. 7).

Мал. 7. Струна для віолончелі. Продукція Полтавського м'ясокомбінату.

Друга половина 1980-х років. Приватна колекція

Перші струни в Опішні, якісніші за імпортні німецькі, було виготовлено вже в середині 1911 р. за італійською технологією. 1912 р. вони потрапили до Санкт-Петербурзької консерваторії, де були високо оцінені музикантами та розкуповувалися учнями [4, с. 160]. Наприкінці травня 1913 р. Головне управління землеустрою та землеробства командувало в Опішню С. П. Коргуєва [8, с. 3]. Саме в цей час, вважаю, й було зроблено фото та замальовки, наведені в опублікованій того ж року його статті та використані нами, як ілюстрації. Після цього на Петербурзькій кустарній виставці продукція Опішнянської струнної майстерні Полтавського губернського земства завоювала Велику срібну медаль. До речі, найвідоміші на той час опішнянські гончарі, котрі працювали в інноваційному стилі, на яких близько 20-ліття

спрямовувалися освітні заходи Полтавського губернського земства, завоювали на цій виставці «похвальні відгуки» [9, с. 3]. Того ж 1913 р. майстерня приступила до виконання програмних робіт третього курсу, переробивши сировини на 1,738 рублів і виготовивши продукції на 2,926 рублів [7, с. 72].

Тимофій Середа навів відомості про те, що струни в Опішні виготовляли не лише з баранячих, а й зі свинячих кишок, а замовлення приймалися від музичних магазинів і окремих музикантів [11, арк. 3].

Унаслідок розгортання подій Першої світової війни в діяльності майстерні сталися зміни. Теодор Кнюпфер виїхав до Німеччини [11, арк. 2]. Майстерню очолив Іван Віра, який одружився на місцевій вдові Софії Кишкань. Але в 1920-х рр. він виїхав у Грузію [11, арк. 3]. Внаслідок припинення імпорту струн стала відчутною їх нестача і виник значний попит на опішнянську продукцію. До того ж, на вимогу часу 1914 р. вперше в Російській імперії, серед продукції майстерні з'явився кетгут (нитка для зашивання ран у хірургії) [5, с. 140].

Після завершення воєнних і революційних потрясінь робота струнної майстерні, як навчального закладу, припинилася. Натомість її випускники організували в Опішні артіль «Струна», яка 1923 р. була єдиним подібним підприємством в Росії та Україні [14, с. 406]. 1924 р. при артілі було організовано струнно-смичковий оркестр, котрий з успіхом виступав у Опішні та навколишніх населених пунктах. У ньому грала переважна більшість випускників майстерні першого та другого наборів, а тепер – працівників артілі: Кирило Гурин, Панько Куценко, Ілля Зубенко, Іван Неїжхліб, Павло Комашко, Данило Матюх, Карпо Лещенко, Михайло Деряга, Григорій Євтушенко [11, арк. 2].

Окрім струн з кишок, у 1920-х – на початку 1930-х рр. артіль виготовляла сталеві струни, для мандолін і гітар. На початку 1930-х років почав працювати цех з виготовлення балалайок, гітар і мандолін. Але в голодні 1932-33 рр. артіль припинила існування. Справа ж, започаткована 1911 р. не завмерла. Частина робітників переїхала до Полтави, де, за спогадами Тимофія Середи колишній інструктор Опішнянської майстерні Іван Віра організував струнний цех [11,

арк. 2] при введеному в експлуатацію 8 листопада 1929 р. м'ясокомбінаті. За даними Олександра Плеханова, його створення ініціював Іван Плеханов, котрий звернувся з такою пропозицією [13] до народного комісара Наркомату постачання Анастаса Мікояна. Іван Плеханов працював у цьому цеху на посаді технолога до 1941 р. [13]. Виробництво в Полтаві успішно діяло до кінця ХХ століття.

Іван Неїжхліб заснував невелику майстерню з виготовлення струн у чинбарні Михайла Степановича Правдюка (розташовувалася неподалік від місця, де нині Меморіальний-музей-садиба Олександри Селюченко). Проіснувала вона до 1941 р. Данило Матюх виїхав до Казані, в якій заснував струнний цех [11, арк. 7]. До речі, в Казані досі діє провідне в Росії підприємство з виготовлення кетгуту – підрозділ АТ «Татхімфармпрепарати», заснований 1930-го р. [16], до розбудови якого, очевидно був причетний і Данило Матюх

Таким чином, досконало продумане з залученням російських та німецьких спеціалістів «насадження» виготовлення високоякісних струн із кишок тварин було успішно реалізоване в регіоні, де вони до цього не вироблялися – на Полтавщині. Внаслідок успішної співпраці між центральними органами влади та місцевого самоврядування в містечку Опішні вдалося створити унікальний учбово-виробничий заклад, перетворений у 1920-ті роки в прибуткове виробництво, котре проіснувало, незважаючи на соціальні та економічні катаклізми тривалий час і було продовжене наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років на заводах Полтави та Казані.

Нині Опішня поступово перетворюється на музейне містечко. Але його музеєфікація відбувається однобоко – лишень в контексті збереження гончарської спадщини. Вважаю, що увіковічення потребує й досліджуване в даній статті виробництво. Хоча б – шляхом встановлення меморіальної дошки на місці, де діяла інструкторська струнна майстерня. На жаль, від комплексу належних їй споруд лишився тільки погріб (струни в ньому знаходили до 1970-

х рр.). Але на місці головного будинку нині – приміщення колишнього ательє промкомбінату, на якому, вважаю і варто прикріпити меморіальний знак.

Перспективи подальших досліджень полягають у історії вивченні виробництва струн і кетгуту на базі Полтавського м'ясокомбінату.

Список використаних джерел та літератури

1. Коргуев С. П. Кустарное производство музыкальных инструментов в России. *Кустарная промышленность России. Разные промыслы : очерки* / Г.У.З.иЗ, Отд. сел. экономии и с.-х. статистики. Санкт-Петербург, 1913. Т. 1. С. 17–49.

2. Кустарное производство музыкальных инструментов и струн : (отчет профессора С.-П.-Б. консерватории С. П. Коргуева). *Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России*. Санкт-Петербург : тип. В. Ф. Киршбаума, 1912. Т. 10. С. 22–34.

3. Обзор деятельности за 1911 год / Гл. Упр. Землеустройства и Земледелия. Санкт-Петербург, 1912. 312 с.

4. Обзор деятельности за 1912 год / Гл. Упр. Землеустройства и Земледелия. Санкт-Петербург, 1913. 296 с.

5. Обзор деятельности за 1914 год / Гл. Упр. Землеустройства и Земледелия. Петроград : Канцелярия Главноуправляющего Землеустройства и Земледелия, 1915. 367 с.

6. Обзор деятельности земств по кустарной промышленности. Санкт-Петербург : тип. В. Ф. Киршбаума, 1913. Вып. 1. 279, 4, 5 с.

7. Обзор деятельности земств по кустарной промышленности. Санкт-Петербург : тип. В. Ф. Киршбаума, 1916. Вып. 3. 315, 3, 3 с.

8. *Полтавский вестник*. 1913. 28 мая [№ 3137]. С. 3.

9. *Полтавский вестник*. 1913. 22 июня [№ 3158]. С. 3.

10. Ромашкевич А. Д. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1912 г. по 1-е октября 1913 г. Полтава : электр. тип. Г. И. Маркевича, 1913. Год 10. 210 с.

11. Серета Т. І. Опішнянська струнна майстерня (Історія). 1965 р. // Музей Опішнянської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів. Спр. № 261. 7 арк.

12. Серета Т. І. Опішня. 1860–1915 // Музей Опішнянської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів. 96 арк.

13. Спогади Олександра Плеханова. Лист автору від 10 грудня 2010 р. // Приватний архів Анатолія Щербаня.

14. Торгово-промышленный календарь-справочник Украины на 1923 год. Киев : Правда, 1923. 527 с.

15. Щербань О. Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня Полтавського губернського земства (1894–1899). *Полтавський краєзнавчий музей* : зб. наук. ст. Полтава : Дивосвіт, 2008. Вип. 4, кн. 1 : Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. С. 390–413.

16. ОАО «Татхимфармпрепараты» – история и современность. URL : <http://www.medbusiness.ru/293.php> (дата звернення : 6.06.2018).

References

1. Korguev, S. P. (1913). *Kustarnoe proizvodstvo muzykal'nyh instrumentov v Rossii*. [Handicraft work of musical instruments in Russia]. *Kustarnaja promyshlennost' Rossii. Raznye promysly : ocherki*. [Handicraft industry of Russia. Different crafts : sketches]. St. Petersburg, 1, 17–49. [in Russian].
2. (1912). *Kustarnoe proizvodstvo muzykal'nyh instrumentov i strun (Otchet professora S.-P.-B. konservatorii S. P. Korgueva)*. [Handicraft work of musical instruments and strings (The report of professor S.-P.-B. conservatory S. P. Korguyev's)]. *Otchety i izsledovanija po kustarnoj promyshlennosti v Rossii*. [Reports and researches on handicraft industry in Russia]. St. Petersburg, 10, 22–34. [in Russian].
3. (1912). *Obzor dejatel'nosti za 1911 god*. [Activities overview for 1911]. St. Petersburg, 312.
4. (1913). *Obzor dejatel'nosti za 1912 god*. [Activities overview for 1912]. St. Petersburg, 296.
5. (1915). *Obzor dejatel'nosti za 1914 god*. [Activities overview for 1914]. Petrograd, 367.
6. (1913). *Obzor dejatel'nosti zemstv po kustarnoj promyshlennosti*. [Activities overview of handicraft on cottage industry]. St. Petersburg, 279, 4, 5.
7. (1916). *Obzor dejatel'nosti zemstv po kustarnoj promyshlennosti*. [Activities overview of handicraft on cottage industry]. St. Petersburg, 3, 315, 3, 3.
8. (1913). *Poltavskij vestnik*. [Poltava bulletin], 3137, 3.
9. (1913). *Poltavskij vestnik*. [Poltava bulletin], 3158, 3.
10. Romashkevich, A. D. (1913). *Materialy k istorii Petrovskogo Poltavskogo kadetskogo korpusa s 1-go oktjabrja 1912 g. po 1-e oktjabrja 1913 g. God desjatyj*. [Materials to history of Poltava Peter's military school from October 1st, 1912 to October 1st, 1913.]. Poltava, The tenth year, 210. [in Russian].
11. Sereda, T. I. (1965). *Opishnians'ka strunna majsternia (Istoriia)*. [The Opishnyan string studio (History).]. *Muzej Opishnians'koi spetsializovanoi shkoly I-III stupeniv* [Museum of the Opishna Specialized School of I-III degrees], spr. 261, 7 ark. [in Ukrainian].
12. Sereda, T. I. *Opishnya. 1860–1915. Muzej Opishnians'koi spetsializovanoi shkoly I-III stupeniv* [Museum of the Opishna Specialized School of I-III degrees], 96 ark. [in Ukrainian].
13. (2010). *Spohady Oleksandra Plekhanova. Lyst avtoru vid 10 hrudnia 2010 r.* [Memoirs of Alexander Plekhanov. Letter to the author dated December 10, 2010]. *Pryvatnyj arkhiv Anatolii Scherbania* [Anatoly Shcherban's private archive]. [in Ukrainian].
14. (1923). *Torgovo-promyshlennyj kalendar'-spravochnik Ukrainy na 1923 god* [The commerce and industry calendar-reference book of Ukraine for 1923]. Kiev, 527 [in Russian].

15. Scherban', O. (2008). *Opishnians'ka zrazkova honcharna navchal'na majsternia Poltavs'koho huberns'koho zemstva (1894–1899)*. [The Opishnya exemplary potter training workshop of the Poltava provincial zemstvo (1894–1899)]. *Poltavs'kyj kraieznavchyj muzej : zbirnyk naukovykh statej*. [Poltava Museum of Local Lore : Collection of scientific articles. Little-known pages of history, museum science, monuments protection]. Poltava, 4, 1: Malovidomi storinky istorii, muzeieznavstvo, okhorona pam'iatok. 390–413. [in Ukrainian].

16. *OAO «Tatkhimfarmpreparaty» – istoriya i sovremennost'* [OJSC «Tatkhimfarmpreparaty» – the history and modernity]. <http://www.medbusiness.ru/293.php> (date of treatment : 6.06.2018). [in Russian].

Рецензент:

Щебетюк Н.Б., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 07.06.2018 р.